

Muszlimok az Árpád-kori Békésben?

67

RÓZSA ZOLTÁN – LOVÁSZ GABRIELLA – BALÁZS JÁNOS

Muszlimok középkori ábrázolása

ÁRPÁD-KORI falva-ink módszeres régészeti kutatása alig néhány évtizedes múltra tekint vissza. Jóllehet a közelmúlt nagy felületű ásatásai során sok adattal

gyarapodtunk, ám ezek csak részleteikben, szórványosan kerültek nyilvánosságra. Az ásatások során megismert objektumokról és a belőlük előkerült használati tárgyak töredékeiről csak nagy általánosságban tudunk beszélni, illetve tág keretek között tudjuk a legtöbb esetben keltezni azokat. Tudásunk az országon belüli mozgások és új népességek egy adott területre történő beköltözésének kimutatásához azonban általában nem elegendő.

Orosháza egy, a mai településhez közel fekvő, 11–13. századra keltezhető falu területén lehetőségünk nyílt az elmúlt években ásatásokat folytatni. Az itt feltárt régészeti jelenségek, s a leletanyag nagy része a korszak általános régészeti jelenségeivel és leletanyagával mutat hasonlóságot. Látszólag olyan ez a település tehát, mint a többi, hiszen majdnem mindenre találunk párhuzamot az ország közelebbi vagy távolabbi pontjain. De csak látszólag: a leletanyag feldolgozása során ugyanis kiderült, hogy a falut valójában egy muszlim közösség lakta. Eme minőségében a település ugyan nem példa nélküli, de kétségtelenül így már nagyobb érdeklődésre tarthat számot.

Muszlimok már a honfoglalás során is érkeztek a Kárpát-medencébe, akiket később több hullámban is követtek újabb csoportjaik. Az orosházi közösség pontos származási helye ugyan még nem ismert, de annyit nagy biztonsággal ki tudunk jelenteni, hogy a 11. században már itt éltek. Jelenlétükre a sertéscsontok teljes hiánya mellett (a Korán szigorúan tiltja a sertéshús fogyasztását!) egy 15. századi helynév, a *Böszörményes-telek* (böszörmény = muzulmán = muszlim) is utalhat. Hagyatékukból csak sajátos szokásrendszerük figyelembe vételével lehet egyes elemeket kiemelni állításunk további alátámasztására.

Jó példa erre a palackok esete. Az orosházi településen 550 felett volt e palackok töredékeinek a száma, ami országos szinten is egyedülállóan számít. Ezek az edények egyébként formailag nem különböznek a hazai párhuzamaiktól, azaz nagyrészt ugyanolyan tradíciók nyomán készülhettek. A hangsúly ugyanakkor e palackok magas számán van, ami mögött véleményünk szerint a forrásokban is jól dokumentált muszlim szokások sejlenek fel. Könyves Kálmán (1095–1116) törvénykönyvében a következőket olvashatjuk: „*Ha valaki izmaelitákat börtölésen kap rajta, vagy evésen és a disznóhústól való tartózkodásban, vagy mosakodásban, avagy más vétkes szokásukban, az ilyen izmaelitákat küldjék a királyhoz. Aki pedig őket bevádolta, vagyonukból kapjon részesedést.*” Könnyen lehet, hogy e palackok a muszlimok rituális mosdásának bizonyítékaként is értelmezhetőek tehát.

A sáncárokkal körbevett településük közepén egy padló alá süllyesztett, téglából épült, dongaboltozatos kemence is előkerült. Érdekes mindehhez hozzátenni, hogy csak ebben a házban kerültek elő „ipari méreteket öltő” sütőharangok töredékei.

Jóllehet e jelenségek egyes részletei előfordulnak különböző 12. századi lelőhelyeken, de a megfigyelt elemek együttes megjelenése egyedinek tekinthető a Kárpát-medencében. Elemeiben tehát e jelenségeket ugyan nem tarthatjuk musz-

A sütőharang átmenet a szabad tűzhely és a kemence között. Az antik hagyományokból táplálkozó, elsősorban sütésre, de párolásra is használható alkalmatlanság a Kárpát-medencébe a Balkán irányából érkezhetett, és leginkább az avar korra jellemző. A kora Árpád-kori településeken csak kis számban fordulnak elő sütőharangok, melyek általában az avar tradíciókat követik. Az orosházihoz hasonló nagy méretű, vaskos sütőlappal együtt használt darabok eddig párhuzam nélkül állnak.

limnak, de összességében igen. Az épület eredetileg sütőház lehetett, tehát egy közösségi színtér, ahol a település lakói találkozhattak egymással. Annál is inkább igaz lehet ez, mivel a 12–13. századi településrészen egyetlenegy – családi igényeket kielégítő – külső kemence sem került elő.

A település tőszomszédságában az elmúlt években 180 sírt tártunk fel. A temető nagyobbik része korábban homokbányászásnak esett sajnós áldozatul. A feltárt sírok mind egyike padmalyos kialakítású volt, s az esetek nagy többségében a déli oldalfal alá egy lépcsővel mélyült a halott elrejtésére szolgáló üreg.

A 10–11. századra keltezhető, soros rendszerű temetőben az ország területén elszórva kerültek elő hasonló kialakítású sírok. A mi sírjaink azonban már 12–13. századiak, de nem templom körüliek, és a temetkezések is láthatóan egy teljesen más szokást követtek. Így a halottak következetesen Mekka vélt irányába „tekintettek”.

A sírokból csak egyetlen, a 12. századra keltezhető gyűrű került elő, így fokozottan kiemelt szerepük van maguknak a csontoknak. Ezek mesélnek arról, hogy milyen idősen haltak meg az itt eltemetettek, milyen volt a férfiak és a nők aránya a közösségen belül, mennyi növényt vagy állatot fogyasztottak, milyen régen fekszenek a földben, és arról is, hogy hon-

Palackok a lelőhelyről (fotó: Tihanyi Anikó)

Könyves Kálmán a Thuróczy-kronikában

nan jöttek, és kik lehetnek az őseik. Mint tudjuk, minden ember egyedi vonásokkal, azaz egyedi koponyával rendelkezik, mégis az egymással rokonságban álló emberek, például testvérek, unoka-testvérek külső megjelenése jobban hasonlíthat egymásra, mint másokéra, és ez idővel sem változik, egy ember jobban hasonlít rokonaira, tehát szüleire, nagyszüleire, déd-szüleire, mint a lakosság más tagjaira. Az egyedi különbségek ellenére nagyobb léptékben is megfigyelhető ez a trend: egy-egy népcsoport tagjai általában jobban hasonlítanak egymásra, mint más népcsoportokhoz tartozó emberekre.

A hasonlóságok alapján típusokba tudjuk sorolni az embereket, de az ilyen összehasonlításoknak van egy sokkal pontosabb, matematikai alapú, úgynevezett biostatistikai módszere is. Ha ásatásokból származó koponyák különböző méreteit vesszük fel milliméter pontossággal, és e méretek átlagait összehasonlítjuk más lelőhelyek hasonló adataival, akkor az is kiderülhet akár, hogy melyek azok a népségek, amelyeknek a közelebbi vagy távolabbi múltban közös őse lehetett. A biostatistikai eredményeket egy fa- vagy bokorszerű ábrán jeleníthetjük meg, ahol a levelek helyén egy-egy lelőhely jelenik meg, ahonnan a lemért koponyák származnak. Ha két lelőhely egy „faágon” található, akkor

Padmalyos sírok több régészeti korszakban is ismertek a Kárpát-medencében, így például okáért az avar és a kora Árpád-korban is találkozunk velük. Amíg ezekben az esetekben a sírforma csak szórványosan jelentkezik, addig az orosházi temetőben feltűnő kizárólagosságuk. Az itt megfigyelt sírokba a déli oldalfal alá lépcsővel mélyülő üregbe, oldalt fektetve – Mekka vélt irányába fordított tekintettel – tették az elhunytakat.

vélhetően közeli rokonokat temettek el a két helyszínen, ha más-más „faágon”, akkor csak távoli kapcsolat feltételezhető közöttük. Minél távolabb kerül ezen a képzeletbeli „fán” egymástól két lelőhely, időben annál távolabbi az utolsó közös ősük, s annál régebben váltak el egymástól (de sajnos ez a távolság nem váltható át tényleges évekre). A biostatistikai módszerekkel az embert mint biológiai lényt vizsgáljuk, a „faágon” való elhelyezkedésnek tehát semmi köze ahhoz, hogy az adott temetőben feltárt egykori emberek mikor és hogyan temetkeztek, milyen nyelven beszéltek, milyen nemzetiségűnek vallották magukat, vagy hogy milyen vallást követtek. Ennek ellenére a vizsgálat eredményeinek elemzése során mindenképpen figyelembe kell venni a régészeti adatokat is, a véletlen hasonlóságok kiszűrésének érdekében. Jelen vizsgálatunkban a fő kérdés, hogy az eddig feltárt orosházi lelőhelyekről származó csontvázak koponyaátlagai mennyire hasonlítanak egymásra, van-e a muszlim és a keresztény népségek között biológiai kapcsolat, ugyanazon a „faágon” helyezkednek-e el.

Az orosházi muszlimnak tartott férfiak koponyaméreteit végül több mint 80 másik lelőhely férfi koponyaadataival hasonlítottuk össze, és eredményeink szerint a muszlim férfi-

Jellegzetes koponyatípusok Orosháza 10. lelőhelyéről – a: europa-mongolid, b: cromagnoid, c: mongolid, d: gracilis mediterrán

Ásatási felvétel. Orosháza, 2012 (fotó: Rosta Tibor – MTT)

Padmalyos temetkezés (fotó: Lénárt Ferenc)

ak biostatistikailag nem hasonlíthatnak sem a dél-alföldi Árpád-kori férfiakra, sem konkrétan a településtől másfél kilométerre fekvő Orosháza-Rákóczi telepen temetkező férfiakra, tehát minden bizonnyal messzebből költöztek ide.

Lelőhelyünk koponyaméret-adatai ugyanakkor rokonítják e közösséget a Bácsalmás-Óalmás területén feltárt temetők egyikével, melyet Halmos névvel is illetnek. Az orosházi muszlimok további rokonait azonban már nem Magyarországon, hanem a Balkánon, illetve még keletebbi területeken találjuk meg.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján tehát az orosházi muszlimok legközelebbi rokonait a bácsalmási (keresztény) templom körüli temető sírjaiba temetkező közösségben találtuk meg. No, de hogyan lehetséges ez?

Írott kútfőinkből jól tudjuk, hogy a tatárjárás előtti Magyarországon a muszlimok gazdasági szerepe meghatározó volt. Így közülük kerültek ki igen nagy számban a legnagyobb jövedelmekkel járó sókereskedelem lebonyolítói is. Bácsalmás az írott forrásokból ismert úgynevezett káliz úton fekszik, azaz a szárazföldi sószállítás egyik jelentős csomópontján.

A fentiek alapján tehát elképzelhető, hogy a bácsalmási templom körüli temetőt használó közösség ősei akár muszlim vallású kálizok is lehettek. Olyanok, akik betartották, vagy akikkel központi helyzetük betartotta Kálmán király törvényeit: „Az izmaeliták minden falujának megparancsoljuk, hogy templomot építsenek, s azt ugyanazon falu területéből adománnyal lássák el.”

A 11. századi pogánylázadások központjához közel fekvő Orosháza földjét a királyi hatalom csak viszonylag későn tudhatta teljesen magáénak. Az itt élő muszlimok is egy több évszázadon keresztül működő sóút ellenőrzését láthatták el, s pénzváltó helyet, valamint piacot is üzemeltethettek – a fémkeresővel folytatott vizsgálatok során előkerült pénzváltó súlyok és a kiemelkedően nagyszámú pénzlelet alapján legalábbis ez nagyon valószínűnek tűnik –, de mindennek ellenére vallásukat és különállásukat jó ideig meg tudták tartani.

A mezőgazdasági művelés következtében eldeformálódott pénzváltó mérleget Bene András találta a leelőhelyen fémkeresés közben, 2015 folyamán (fotó: Gedai Csaba)

A kálizok óshazája az Aral-tótól délre elhelyezkedő Horezm/Hvárezm volt, területét fontos kereskedelmi utak szeltek át. Lakói tehát hagyományosan fontos szerepet tölthettek be a távolsági kereskedelemben, pénzügyletekben. Magyarországi – így orosházi – megjelenésük időpontja a honfoglalás során és az azt követő évszázadokban bármikor megtörténhetett. Származhattak közvetlenül Hvárezmből, de érkezhettek többek között Volgai Bolgárország irányából is.

Jelentősebb sóutak az Alföld középső és déli részén a 11. század végén, 12. század elején (F. Romhányi Beatrix kutatási eredményeinek felhasználásával – a térképet készítette: Rédei Dániel)